

Tomasz Błaszczyk

Wpływ masonerii na duchowieństwo katolickie na Śląsku do połowy XIX wieku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 11/1, 29-35

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

WPLYW MASONERII NA DUCHOWIEŃSTWO KATOLICKIE NA ŚLĄSKU DO POŁOWY XIX WIEKU

Charakterystyczną cechą elit społecznych, politycznych, ekonomicznych, a przede wszystkim intelektualnych było ich organizowanie się w bractwa i stowarzyszenia, których zadaniem było określenie wspólnej linii działania, zmierzającej do obrony partykularnych interesów.

Celem ochrony tajemnic własnego zawodu i cechu doszło do powstania robotniczych grup korporacyjnych, zwłaszcza murarskich, które z biegiem czasu przekształciły się w szereg bractw¹. Dla tych kręgów organizowano specjalne wspólne spotkania, podczas których poruszano problemy środowiskowe i wymieniano doświadczenia zawodowe. Z biegiem czasu stowarzyszenia murarskie straciły na znaczeniu i to do tego stopnia, że w XVII w. wolnomularstwo zawodowe zaczęło chylić się ku upadkowi. Celem ratowania sytuacji zaczęto dopuszczać do łóż zawodowych mularzy także przedstawicieli innych zawodów między innymi chirurgów, adwokatów i kupców. Tym samym nastąpiło zdezaktywowanie się idei korporacji zawodowej na rzecz powstającej organizacji ideowo-społecznej.

Istotnym wydarzeniem w rozwoju wolnomularstwa było zjednoczenie czterech łóż londyńskich: *Pod Gęsią i pod Ratuszem*, która obradowała w karczmie w Saint-Paul's Church Yard; *Pod Koroną*, której członkowie spotykali się w karczmie Parkers's Lane; *Pod Jabłonią*, której obrady odbywały się w szynku przy Charles Streer w Covent Garden oraz *Pod Wielką Szklanicyą i pod Winnym Gronem*, której spotkania miały miejsce w szynku przy Channel Row w Westminster². W wyniku tego zjednoczenia 24.06.1717 r. powstała Wielka Łoża Londynu, która nadała nową jakość ideową dotychczas istniejących łóż. Nowe zrzeszenie zachowując dotychczasową retorykę, symbolikę i obrzędowość postawiło sobie nowe cele działania na polu etycznym i społecznym³. Podstawowym zadaniem Wielkiej Łoży Londynu, która wkrótce przekształciła się

¹ T. C e g i e l s k i, *Sekrety masonów. Pierwszy stopień wtajemniczenia*. Warszawa 1992, s. 11-19.

² A. Z w o l i ń s k i, *Wokół masonerii*. Kraków 1993, s. 16.

³ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej w XVIII i XIX wieku*. Wrocław 1982, s. 48.

w Wielką Lożę Anglii, było utworzenie społeczeństwa harmonijnego, kierującego się tolerancją religijną i polityczną.

Podstawą działania loży stała się tzw. *Konstytucja Andersona* z 1722 r. Dokument ten zawierał oprócz statutu organizacyjnego również deklaracje ideowe. Konstytucja, stwarzając koncepcję ogólnej religii ludzkości, proklamowała pluralizm wyznaniowy, który w ostateczności miał uwolnić człowieka spod autorytetu ponadindywidualnego, a poszanowanie wolności sumienia miało być podstawą pokoju religijnego między ludźmi oraz narodami. Tym samym, odrzucając tradycję wyznaniową, jak również narodowościową, postulowano tolerancję religijną, która prowadzić miała do tolerancji politycznej. Postulowana neutralność polityczna oznaczała niezależność od jakiegokolwiek ruchu politycznego, a także kontroli politycznej i wykluczała udział w politycznym działaniu. Jednakże członkom dano możliwość do ustosunkowania się wobec zagadnień politycznych jedynie natury zasadniczej⁴. Respektowanie swobód obywatelskich i równości wobec prawa stwarzało zatem przekonanie o zjednoczeniu duchowym oraz zbrataniu między narodami i wyznaniami. Przy realizowaniu tych zasad pomocną miała być także szeroko zakrojona międzynarodowa współpraca ekonomiczna.

Twórcy Oświecenia na czele z Voltaire'm, Janem Jakubem Rousseau i Diderotem stali się wyrazicielami idei wolności myśli, uznając wiedzę rozumną za religię wszystkich ludzi⁵. Zachęcając do antydoktrynalnego racjonalizmu uznawali oni za moralne to, co służyło ludzkości⁶. W efekcie zbytni racjonalizm spowodował radykalne przewartościowanie relacji między Bogiem a człowiekiem oraz przyczynił się do upadku wartości i zasad moralnych⁷.

Rozwój łóż wolnomularskich był możliwy dzięki pozyskaniu zarówno członków jak i przyjaciół wśród wysoko postawionych osobistości życia publicznego, co służyć miało ochronie ich istnienia i umożliwić im szersze oddziaływanie na życie społeczeństw⁸. Wśród członków znaleźli się wybitni przedstawiciele elit społecznych między innymi książę Walii Fryderyk, król pruski Fryderyk II, arystokraci: Montesquieu oraz Jan Montague. Dzięki tym osobistościom życia publicznego loże mogły być zakładane na kontynencie i były ściśle podporządkowane Wielkiej Loży Anglii, która wydawała dokumenty założycielskie nowo powstającym lożom. Tym samym Wielka Loża przekształciła się w ogólnosiwiatowe stowarzyszenie posiadające jednolitą strukturę organizacyjną i kadre kierowniczą⁹.

⁴ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 50-51.

⁵ J. M a r q u e s-R i v i e r e, *Podwójne oblicze wolnomularstwa*. Katowice 1938, s. 42; J. S i e w i e r s k i, *Dzieci wdowy czyli opowieści masonskie*. Milanówek 1992, s. 12-20.

⁶ G. O' C o l l i n s, E. G. F a r r u g i a, *Zwięzy Słownik Teologiczny*. Kraków 1993, s. 176.

⁷ P. L i s i e c k i, *Mroczne dziedzictwo Oświecenia*. Znak. R. 44: 1992, nr 451, s. 27-44.

⁸ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 53.

⁹ T a m ż e, s. 55.

Początek XVIII w. jawi się jako czas powstawania i rozwoju łóż w państwach europejskich. Już w 1725 r. istniały loże w Paryżu, które działały w klimacie ożywienia intelektualnego i społecznego Francji. W 1728 r. powstała loża w stolicy Hiszpanii Madrycie, a rok później w Gibraltarze. Na terenie Niemiec, dzięki inicjatywie kupców i marynarzy, w 1733 r. założono loże w Hamburgu. Trzy lata później zainicjowano powstanie loży w Genewie. Na terenach habsburskich ze względu na silny absolutyzm wyznaniowy wolnomularstwo mogło zaistnieć dopiero w latach 40-tych XVIII w. Wielkim jego orędownikiem był książę Franciszek Stefan Lotaryński, mąż następczyni tronu Marii Teresy. Z jego inicjatywy cesarz Karol VI nie ogłosił bulli papieża Klemensa XII potępiającej wolnomularstwo. Natomiast w państwie Hohenzollernów rozwój wolnomularstwa był możliwy dopiero po śmierci króla Fryderyka Wilhelma I, który żywił wielką niechęć do samej idei wolnomularstwa, a przede wszystkim jego członków¹⁰. Tajemnicą dla samego króla była przynależność do wolnomularstwa jego syna, następcy tronu, późniejszego króla pruskiego Fryderyka II.

Na Śląsku, który w tym czasie przeżywał burzliwe dzieje polityczne, swą strefę wpływów zaznaczyły loże zarówno o proveniencji habsburskiej jak i hohenzollernowskiej. W czasie trwania pierwszej wojny śląskiej we Wrocławiu powstała 18.05.1841 r. związana z Berlinem loża *Aux Trois Squelettes* (Pod Trzema Szkieletami). Mimo, że Śląsk był pod panowaniem Prus placówka ta nadal utrzymywała ożywione kontakty z najwybitniejszymi osobistościami monarchii austro-węgierskiej. Loża wrocławska zainicjowała powstanie w Wiedniu loży *Aux Trois Canons* (Pod Trzema Armatami), do której przynależało wielu dworzan i wojskowych. Nawet rozkaz Marii Teresy aresztowania członków loży nie zakończył jej nielegalnej działalności¹¹. Decyzja cesarzowej wynikała z sytuacji międzynarodowej w jakiej znalazła się monarchia z powodu zbrojnego konfliktu z królem pruskim Fryderykiem II, który był wielkim promotorem wolnomularstwa w tej części Europy.

Można przypuszczać, że wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej miało charakter raczej polityczny niż ideowy, choć głównym jego zadaniem było podsycanie nastrojów antypaństwowych. Na zajmowanych przez Prusy terenach tworzono loże, których członkowie mieli nastawienie antyhabsburskie. Natomiast pruskie loże o charakterze dworskim służyły raczej absolutyzmowi fryderycjańskiemu. Nie ulega też wątpliwości, że dla tych celów pozyskiwano członków wywodzących się z elit polityczno-społecznych.

W państwie Habsburgów zagrożoną stała się, do tej pory w miarę silna, pozycja Kościoła katolickiego. Pojawienie się nowych prądów umysłowych było przyczyną indyferentyzmu religijnego. Urzeczywistniana przez wolnomular-

¹⁰ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 69.

¹¹ L. A b a f i, *Geschichte der Freimaurerei in (sterreich-Ungarn*. T. 1. Budapest 1890, s. 72.

stwo idea międzynarodowej jedności ducha poprzez preferowanie pluralizmu wyznaniowego, jak również poprzez podważanie porządku stanowo-hierarchicznego i wyznaniowo-kulturowego zmobilizowała duchowieństwo katolickie do obrony chrześcijańskich wartości. Znaczącą w tej materii okazała się bulla papieża Klemensa XII *In eminenti apostolatus speculo* z 28.04.1738 r., która zdecydowanie i ostro potępiała masonerię, a katolikom, pod karą kłątwy kościelnej, zabraniała przynależności do niej i okazywania jej pomocy w jakiegokolwiek formie¹². Duchowieństwo katolickie zaczęło stosować wobec członków łóż sankcje kościelne łącznie z ekskomuniką¹³. Jednakże wystąpienie papieża Klemensa XII spowodowało większe zainteresowanie się wolnomularstwem tzw. oświeconych kół, co przysporzyło masonerii znaczną popularność.

Również wśród duchowieństwa śląskiego dało się zauważyć nie tylko sympatię wobec wolnomularstwa, lecz także zaangażowaną działalność w łóżach masońskich. Największym skandalem w kołach kościelnych była przynależność Filipa Gotarda Schaffgotscha, późniejszego ordynariusza wrocławskiego, do łóży *Pod Tizema Szkieletami*¹⁴. Łączyła go serdeczna przyjaźń z królem pruskim Fryderykiem II, który po zajęciu Śląska uzurpował sobie prawo patronackie nad biskupstwem wrocławskim i jego instytucjami¹⁵. Między innymi bezpośrednio ingerując w sprawy wewnętrzne augustianów na Piasku we Wrocławiu król pruski wymusił na zakonnikach dokonanie wyboru na opata i zlecił im 24.07.1743 r. przekazanie tego urzędu Filipowi Schaffgotschowi¹⁶. Osiem miesięcy później przy poparciu kardynała Sinzendorfa król Fryderyk II zażądał kolejnej nominacji dla swego protegowanego tym razem na biskupa koadiutora wrocławskiego. Mimo sprzeciwu wrocławskiej kapituły katedralnej i przedłużającego się zatwierdzenia nominacji ze strony Stolicy Apostolskiej, którym to instytucjom znana była jego przynależność do wrocławskiej łóży masońskiej, ostatecznie doszło do zaakceptowania kandydatury i konsekracji Schaffgotscha na biskupa w dniu 1.05.1744 r.¹⁷ Jeszcze przed objęciem urzędu opata augustianów Filip Schaffgotsch zastaniając się brakiem wiedzy co do faktu potępienia masonerii przez papieża, przyrzekał odstąpienie od idei oraz członkostwa w strukturach wolnomularstwa, co spotkało się z przychylnością kardynała Sinzendorfa. Jednakże kapituła wrocławska przekonana o nieszczerości in-

¹² A. Z w o l i ń s k i, *Wokół masonerii*, s. 107.

¹³ W. G l i ń s k i, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815-1820*. Warszawa 2002, s. 133.

¹⁴ H. H o f f m a n n, *Schlesische Priester als Freimaurer*. Archiv f (r schlesische Kirchengeschichte. T. 8: 1950, s. 207.

¹⁵ J. P a t e r, *Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*. Wrocław 1998, s. 103.

¹⁶ T e n ę e, *Poczet biskupów wrocławskich*. Wrocław 2000, s. 99.

¹⁷ T e n ę e, *Elias Daniel Sommerfeld sufragan wrocławski (1681-1742)*. W: *Misericordia et Veritas*. Red. J. M a n d z i u k, J. P a t e r. Wrocław 1986, s. 279.

tencji Schaffgotscha odmawiała mu uznania i uczestnictwa w jakichkolwiek ceremoniach kościelnych. Groziła nawet opuszczeniem katedry w przypadku pojawienia się ekskomunikowanego *ipso facto* Schaffgotscha także wówczas gdyby obecny był sam kardynał Sinzendorf. Zagorzałym rzecznikiem tego sporu był sufragan wrocławski Daniel Sommerfeld, który domagał się potępienia duchownego wolnomularza i zakazania mu wstępu do katedry¹⁸.

Kardynał Sinzendorf będąc niezadowolony z zaistniałego konfliktu przesłał kapitule dekret, w którym stanowczo domagał się, aby ta na przyszłość nie powodowała podobnych sytuacji. Ponadto informował w nim, że Schaffgotsch w żadnym wypadku nie popadł w karę ekskomuniki, ponieważ bulla papieska nie była ogłoszona na Śląsku i tym samym nie miała mocy zobowiązującej¹⁹. Równocześnie udzielał Schaffgotschowi absolucji, co spowodowało odwołanie się kapituły katedralnej do Stolicy Apostolskiej. Papież, przyznając rację kapitule, celem załagodzenia sporu, udzielił kardynałowi Sinzendorfowi uprawnień do rozgrzeszenia Schaffgotscha, pod warunkiem okazania przez niego skruchy oraz opuszczenia szeregów wolnomularzy. Sam Schaffgotsch, który był popierany przez kardynała Sinzendorfa i króla pruskiego, nie opuścił szeregów wrocławskiej loży, ale przyczynił się wydatnie do powstania loży w Ołomuńcu²⁰. Był także założycielem loży w Brochowie koło Wrocławia, do której przyjął swojego brata Emanuela²¹. Aczkolwiek ekskomunika została z niego zdjęta warunkowo w dalszym ciągu angażował się w działalność wolnomularską, organizując w swoim domu zebrania dla członków loży. Mimo, że początkowo był przyjęty do loży na ucznia i czeladnika, to wraz ze swym bratem Janem Nepomucenem piastował znaczne funkcje w strukturach organizacyjnych loży. Wydaje się, że powodem awansu w hierarchii wolnomularstwa były jego zażyłe kontakty z królem pruskim Fryderykiem II.

We wrocławskiej loży *Pod Trzema Szkieletami* znaczącą rolę odgrywał jej współzałożyciel, nieznanany szerzej, kanonik katedralny F. Warkotsch, który inicjował do loży księcia Filipa Gotarda Schaffgotscha²². Jako jeden z 7 założycieli pełnił on funkcję skarbnika loży, a po dwóch latach jej istnienia został wybrany na mistrza, której to funkcji jednak nie przyjął²³. Wśród członków tej znaczącej wrocławskiej loży znaleźli się: Antoni Rust, który jako ekonom głogowskiego klasztoru św. Klary został przyjęty do loży w 1745 r.²⁴ oraz kanonik wrocławskiej kapituły katedralnej Jan Chrzyciel Bastiani, który działał w jej strukturach od 1776 r.

¹⁸ H. Hoffmann, *Schlesische Priester als Freimaurer*, s. 208.

¹⁹ J. Pater, *Elias Daniel Sommerfeld...*, s. 279.

²⁰ L. Hass, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 74.

²¹ H. Hoffmann, *Schlesische Priester als Freimaurer*, s. 207.

²² Tamże, s. 207.

²³ Tamże, s. 209.

²⁴ Tamże, s. 207.

Wraz z aneksją Śląska przez Prusy mogła powstać we Wrocławiu loża masonska *Pod Złotym Berłem*, która była wspierana przez króla Fryderyka II. Dlatego też potocznie loże tę nazywano Lożą Fryderyka. W jej ramach działali śląscy proboszczowie. W 1806 r. jej szeregi zasilili Antoni Barndt, proboszcz Oleśniczki. Do Loży Fryderyka w 1807 r. został przyjęty Józef Jan Judelbauer proboszcz Kopic koło Grodkowa. Członkiem tej loży był od 1814 r. proboszcz Brzegu, Piotr Czichy, a w 1815 r. inicjację otrzymał proboszcz Sycowa, Andrzej Juraschek. Ponadto do loży *Pod Złotym Berłem* przynależał proboszcz Trembatschau, Rudolf Giemsa²⁵.

Wśród duchowieństwa znanym działaczem wolnomularstwa był kapucyn Ignacy Aureliusz Feßler. Odbywając studia teologiczne w Wiedniu zbliżył się do kół dworskich, gdzie zapoznał się z ideami wolnomularstwa. Sympatyzując z masonerią wiedeńską wyrobił sobie poglądy antyzakonne, co też przedstawił w broszurze *Was in der Kaiser?*²⁶. Po sekularyzowaniu się w 1784 r. został profesorem języków wschodnich i hermeneutyki Starego Testamentu na uniwersytecie we Lwowie. Tutaj jeszcze jako zakonnik wstąpił do loży *Phoenix zur runden Tafel*²⁷. Jednakże ścisły jego związek dał się zauważyć z berlińską lożą Royal-York, której w 1798 r. został wielkim mistrzem²⁸. Mimo, że nie był Ślązakiem, to jednak przez dłuższy czas przebywał we Wrocławiu, do którego zbiegł ze Lwowa z powodu represji jakich doznał ze strony wiernych. Powodem ich nienawiści stały się jego pisma o charakterze oświeceniowym i wolnomyślnym²⁹.

Poza stolicą Śląska także istniały prężnie działające loże masonskie. Spotkania lożowe odbywały się w Świdnicy Śląskiej i Lwówku Śląskim. Członkami tych loż byli przede wszystkim francuscy oficerowie, którzy w wyniku wojen napoleońskich znaleźli się na terenie Śląska³⁰. W Świdnicy znaną była loża *Herkules*, której członkiem prawdopodobnie był proboszcz Mirska Wincenty Knappe³¹.

Ustalenie listy duchownych masonów nie jest do końca możliwe, ponieważ zgodnie z zarządzeniem Wielkiej Loży Krajowej w Berlinie z 16.01.1816 r., wszystkie nazwiska katolickich duchownych przynależących do loż miały być wykreślane z ewidencji. Wydaje się, że powodem tego zabiegu była ich ochrona przed ewentualnymi reperkusjami ze strony wyższych władz kościelnych. Jednakże o przynależności do loż masonskich świadczyć mogła postawa niektórych duchownych, a przede wszystkich biskupów. Brak zainteresowania

²⁵ H. Hoffman n, *Schlesische Priester als Freimaurer* s. 206-209.

²⁶ J. Duchni e w s k i, *Fessler Ignatius Aurelius*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 5. Lublin 1989, kol. 147.

²⁷ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 164.

²⁸ H. Hoffman n, *Schlesische Priester als Freimaurer*, s. 206.

²⁹ T a m ż e.

³⁰ L. H a s s, *Wolnomularstwo w Europie środkowo-wschodniej...*, s. 228.

³¹ H. Hoffman n, *Schlesische Priester als Freimaurer*, s. 207.

sprawami Kościoła lokalnego oraz nadmierna lojalność wobec władz państwowych, jak również szerokie kontakty z elitami dworskimi kazała ustawiać ich w szeregu wolnomularzy. Często opinie te były niesłuszne oraz krzywdzące i naruszały i tak już nadszarpniętą godność osobistą.

Działalność bpa Leopolda Sedlnitzky'ego stała się podstawą do oskarżenia go o przynależność do masonerii. Z podobnym osądem spotkał się jego bliski współpracownik, sufragan wrocławski Daniel Latussek. Również proboszcza Kamiennej Góry, późniejszego ordynariusza wrocławskiego, Henryka Förstera, posądzano o przynależność do wolnomularstwa, na co wskazywać miały szerokie kontakty nie tylko z protestantami, lecz przede wszystkim przyjacielskie wręcz stosunki z Ludwikiem Falkiem, ojcem Wojciecha.

Nie ulega jednak wątpliwości, że każde sprzeniewierzenie się nauce Kościoła katolickiego i świadome dążenie do jego osłabienia, zwłaszcza przez uczestnictwo duchownych śląskich w strukturach masońskich, było wielkim nieszczeniem i bolesnym ciosem zadany Kościołowi wrocławskiemu.

EINFLUB DER FREIMAUEREREI AUF KATHOLISCHE GEISTLICHKEIT IN SCHLESIEŃ BIS ERTSE HÄLFTE DES XIX JÄHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Bildung der Groß Freimaurer – Logy in London schaffte rasche Entwicklung Freimaurerei in Europa. Religiöse Pluralizm erklärte und gelobte durch Freimaurerei sollte verwirklichen eine Idee internationalen Einheit des Geistes. Vernichtung des hierarchischen Ordnung und des Glaubens stoß auf starke Widerstand von der Seite der Katholischen Kirche, die nicht nur verdamte Freimaurerei, sondern auch verbot Angehörigkeit zu Freimaurerei. Trotzdem unter den Geistlichen, auch in Schlesien, könnte man beobachten nicht nur eine Sympathie gegenüber Freimaurerei, sondern auch aktive Tätigkeit in Freimaurerei Logen. Auch die Repräsentanten der höherer Geistlichkeit wurden Freimaurer, unter anderen auch Bischof Schafgotsch und auch manche Mitglieder der Breslauer Domkapitel und manche Pfarrer, in Diocöse Breslau.